

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертацията на Лазар Желязков Щирков „Държавната институция „Президиум на Народното събрание“ (1947—1971 г.)“.

292 с. + 24 приложения,

Рецензираният труд е посветен на една недостатъчно проучена проблематика в българската историография. Той представлява интердисциплинарна разработка, съчетаваща подходите на историческата и правната наука. Трудът обаче е преди всичко историографско изследване. За написването на дисертацията си Щирков е положил огромни усилия и това проличава от широката изворова база, която е използвал. Авторът е много коректен към всички изследователи, предимно юристи, които в една или друга степен са засегнали тези въпроси преди него.

Главният принос на рецензирания труд е проучването за мястото и ролята на Президиума на Народното събрание в политическата система на България в епохата на социализма — това само по себе си обогатява нашите познания за тази система. Заедно с това обаче, дисертацията допълва вижданията ни и по редица други сериозни проблемни от най-новата история на страната.

Широко известен е фактът за голямото формализиране на представителната система в условията на комунистическото управление. Щирков обогатява нашите представи в тази насока с редица интересни факти и казуси. Така например, много показателна в случая е постоянната практика определеният по конституцията държавен глава — председателят на Президиума на Народното събрание да иска разрешение от Политбюро на ЦК на БКП за

решаването дори и на най-дребни и второстепенни въпроси (с. 51—52, 55—56, 70—71, 119, 146, 181, 191, 194, 227—228 и пр.). Характерно е и често срещаното пренебрежително отношение на членовете на Министерския съвет не само към Президиума на НС, но и към самото Народно събрание (с. 82—83, 85). Авторът посочва, че след напускането на първия председател на ПНС — Минчо Нейчев, следващите, заемали този пост, са вече уморени, болнави и износени дейци, за които Президиумът е едно „тихо пристанище на залеза“.

В дисертацията е показано обаче, че Президиумът на НС е изпълнявал значими функции в политическата система — на първо място той е наблюдавал работата на различни звена на държавния апарат, намесвал се е за ликвидирането на допускани несъответствия и противоречия в издаваните нормативни актове, както и за нарушения при тяхното прилагане. Постоянен е бил и контролът, особено от втората половина на 50-те години нататък, върху документи и действия, с които са се нарушавали правата на гражданите (с. 189, 195). Така през 1952 г. Президиумът отказва на Министерството на вътрешните работи издаването на Указ, с който да се разреши проверката на всички писма и пратки, идващи от западните страни. В отговора на председателя на Президиума се подчертава, че с един такъв Указ ще се нарушат изконни права на българските граждани (с. 220—221).

Най-ярък пример в това отношение са протестните писма до Политбюро на ЦК на двамата председатели на Президиума — Георги Дамянов през 1956 г. и Димитър Ганев през 1963 г., за произволите спрямо частни земеделски стопани при извършването на колективизацията на селското стопанство в този период (с. 156—157).

Важно място в дейността на Президиума за спазване на законността е неговият контрол върху работата на Прокуратурата и съдилищата (с. 232, 235).

Президиумът на Народното събрание развива голяма дейност по решаване жалбите на трудещите се. В дисертацията е изтъкнато, че през първата половина на 60-те години ежегодният брой на жалбите се е движел в рамките на 160—180 хил. — това означава, че всяка година около 350—400 хил. души са били жертва на произволи и нарушения (с. 162). Ако прибавим тук още толкова хора, които не са подавали молби, преценявайки, че това е безполезно, ще заключим, че всяка година около 8—10% от жителите на страната са влизали в конфликт с държавни институции или с отделни дейци. Това не може да не впечатлява. Разбира се, една част от жалбите са били неоснователни или пресилени, но това не изменя нещата.

Много значима е била тълкувателната функция на Президиума. Тя е имала особено важно значение в края на 40-те и началото на 50-те години, когато се издават много нормативни актове, а преобладаващата част от кадрите в държавния апарат не са имали нужната подготовка и компетентност.

Чрез своите разработки Щирков хвърля допълнителна светлина върху редица съществени моменти от най-новата история на България. Така например е обърнато внимание за интензивното опрощаване на задължения на дребни собственици през 1951—1952 г. Това е последица от решенията на пленума на ЦК на БКП от 23 април 1951 г., на който се поема курс за смекчаване на политическия климат в страната. В резултат на почувстваната промяна през 1952 г. е налице рязко увеличаване броя на подаваните молби за опрощаване на

задължителни държавни доставки и на неизплатени данъци (с. 116—120, 126—127).

Дисертантът обръща внимание на прилагания „класов подход“ в този случай, при което опрощаванията не са обхващали бившите по-заможни собственици, както и т. нар. кулаци (с. 123—124, 127). Това е била крайно несправедлива политика, тъй като в резултат на различните експроприации в периода 1946—1950 г. тези хора са загубили голяма част от своите имуществва и в материално отношение са се изравнили с останалите трудещи се. Поради „класовия подход“ обаче те, са били лишени от правото на амнистия,

Много по-значима е либерализацията от лятото на 1953 г. нататък и тя се извява в редица насоки: рязко намаляване броя на издаваните смъртни присъди и изобщо смекчаването на репресивния курс на съдилищата, ограничаването на дотогавашната масова практика милицията и Държавна сигурност да задържа граждани без прокурорско разрешение. Много по-обхватен и резултатен става и контролът върху дейността на местните съвети, където нарушенията на законите са били постоянно явление. Наистина тези прояви не са премахнати напълно, те са съществували и в следващите периоди, но все пак по-активната намеса на Прокуратурата е водела до тяхното ограничаване. (с. 130—132, 238—256 и пр.). Щирков изтъква обаче палиативния характер на тази дейност, тъй като всичко е било в ръцете на партийните структури по места, а за тях не е било проблем да налагат на държавните органи нарушения на законността (с. 234).

Друга изява на процеса на демократизация след 1953 г. е значителното намаляване на случаите важни въпроси да се решават с укази на Президиума, вместо със закони на Народното събрание. Тази

управленческа линия е била свързана със стремежа да се засилва ролята на парламента в политическата система на страната. Все пак и през този период броят на издаваните укази е твърде голям (с. 68, 69, 72, 77—78, 80—82, 86—87, 325).

Заедно с това дисертантът посочва наличието и на обратни тенденции — така в периода 1957—1958 г. е налице мащабно увеличаване броя на затворниците и значително затягане на политическия режим. Причина за това е било въстанието в Унгария през есента на 1956 г. и опасенията на управляващите у нас от едно повтаряне на унгарските събития в България (с. 73—74, 134). Друг подобен процес е значителното увеличаване броя на осъдените в началото на 60-те години. Причина за това е било активизирането на борбата срещу рязко засилилата се по това време стопанска престъпност. Така през 1963 г. около 30% от издадените присъди са за присвояване на обществена собственост (с. 136, 324).

От текста на рецензираната дисертация прави впечатление фактът, че най-мащабното преодоляване на някои от типичните компоненти на сталинския модел на социализма се извършва през 1962 г. (с. 137, 151, 191). Това е свързано със станалите сериозни промени в съветския блок след XXII конгрес на КПСС (октомври 1961 г.).

Много интересен е последният, шести параграф на III глава, в който е разгледано създаването на Държавния съвет на НРБ през 1971 г. (с. 257—267). Подробното разработване на въпроса за същността и функциите на новия орган показва, че той не се е различавал съществено от стария, т.е. от Президиума на Народното събрание. Това ни навежда на мисълта, че създаването на Държавния съвет е било продиктувано от чисто формални причини — желанието на Тодор

Живков да стане държавен глава, което е било свързано преди всичко с неговите контакти на международната арена: пътуванията в чужбина и срещите с държавните глави на западните страни, както и при церемонията за връчване на акредитивните писма на новоназначените чужди посланици.

* * *

Към автора на рецензията имаме и някои критични бележки. Така например, писаното на стр. 13, че при референдума през 1946 г. опозицията се съобщила с преобладаващото желание на населението и затова тя също се обявила за република (с. 41—42, 54). Това не е съвсем точно и до известна степен е несправедливо. Авторът е пренебрегнал силните републикански тежнени на дейците на БЗНС „Пладне“ и на левията на Социалдемократическата партия още през 30-те години на XX век, чиито приемници бяха именно двете опозиционни партии след 9.IX.1944 г.

Оценката за грубото и пренебрежително отношение на Вълко Червенков към БЗНС и неговите ръководни дейци е трафарет, останал от официалната историография преди 10.XI.1989 г. Не трябва да се смесват някои черти от характера на Червенков — по-специално неговата грубост и честите му избухвания, с политическата линия спрямо казионния БЗНС, която се следва последователно от ръководителите на Комунистическата партия още от 1948 г. Друг е въпросът че през периода на 60-те — 80-те години Т. Живков е засилил ухажванията си към върхушката на Земеделския съюз и това му е било необходимо поради трудностите, които е имал вътре в самата БКП.

Авторът не е използвал достатъчно много ценните данни, по сочени в приложенията, които биха му позволили да направи редица

допълнителни изводи за развитието на политическата система на България през изследвания период.

Не можем да бъдем доволни и от Заключението на труда — сега то представлява едно резюме на основния текст. Дисертантът е трябвало да направи някои по-съществени обобщения, отнасящи се не само за изследвания период, но и за цялото времетраене на комунистическото управление в България.

* * *

Независимо от посочените слабости, дисертацията на Лазар Щирков е един сериозен, задълбочен труд и са налице всички основания на автора да бъде присъдена научната степен „доктор“.

2011

РЕЦЕНЗЕНТ:

проф. д. и. н. Владимир Мигев